

Kliininen lääketutkimus

Tietoa osallistumisesta
kliiniseen lääketutkimukseen

Johdanto

Osallistuminen kliiniseen tutkimukseen on henkilökohtainen päätös. Tästä esitteestä löydät tietoa, jota tarvitset pohtiessasi päätöstäsi. Tämä esite on tarkoitettu sinulle potilaana sekä omaisillesi ja ystävillesi, jotka ovat kiinnostuneita oppimaan lisää kliinisistä lääketutkimuksista Suomessa.

Sisällysluettelo

Miksi osallistuisin kliiniseen lääketutkimukseen	4
Mikä on kliinisen lääketutkimuksen tavoite?	5
Mikä on tutkimussuunnitelma?	6
Tietoon perustuva suostumus	7
Olenko soveltuva osallistumaan kliiniseen lääketutkimukseen?	8
Voinko osallistua tutkimukseen milloin tahansa?	8
Mitkä ovat oikeuteni ja velvollisuuteni osallistujana?	9
Ketkä kuuluvat tutkimusryhmään? Kenet tapaan?	10
Kuinka henkilökohtaisten tietojeni luottamuksellisuus on varmistettu?	11
Mitä tapahtuu, jos tutkimuslääke muuttaa terveydentilaani?	12
Miten hoitoni jatkuu tutkimuksen päätyttyä?	12
Miten katetaan kustannukset osallistumiseen liittyen?	13
Mitä tapahtuu, kun tutkimus on päättynyt?	13
Ketkä viranomaiset arvioivat voiko tutkimusta suorittaa?	14
Mistä löydän tietoa kliinisistä lääketutkimuksista Suomessa?	15
Lähteet	15

Miksi osallistuisin kliiniseen lääketutkimukseen?

Kliinisessä lääketutkimuksessa tutkitaan uusien lääkkeiden tai hoitomuotojen tehoa, mutta myös niiden haittavaikutuksia.

Osallistumalla **kliiniseen lääketutkimukseen** saatat saada käyttöösi sellaisia lääkkeitä, jotka eivät ole vielä yleisessä käytössä. Sinun tulee kuitenkin ymmärtää, että kokeellinen lääke tai hoito on uusi eikä sen tehoa ole ehkä osoitettu aikaisemmin. Siksi voi olla mahdollista, ettei itse hyödy hoidosta, mutta osallistumisesi voi auttaa muita samaa sairautta sairastavia Suomessa ja ympäri maailmaa.

Kliiniseen lääketutkimukseen osallistumisessa on aina pieni riski ja siksi sinun tulee arvioida osallistumisen hyödyt ja haitat. Kokeellinen hoito voi aiheuttaa haittavaikutuksia, jotka ovat tiedossa mutta myös

sellaisia, joista ei vielä tiedetä. Kliinisen lääketutkimuksen edetessä voi myös ilmetä uutta tietoa, joka saattaa vaikuttaa arvioon osallistumisen hyödyistä ja haitoista. Osallistujana saat perusteellista tietoa ennen tutkimuksen aloittamista, sen aikana sekä sen jälkeen. Voit keskeyttää osallistumisesi tutkimukseen milloin tahansa tutkimuksen aikana syytä ilmoittamatta.

Tietoon perustuva suostumus

(ks. sivu 7) –lomake on tarkoitettu sinulle, jotta ymmärrät mistä kliinisestä lääketutkimuksesta on kyse. Suostumus lääketutkimukseen on ehto sille, että voit osallistua tutkimukseen

Mikä on kliinisen lääketutkimuksen tavoite?

Tutkimuksen tavoitteena on vastata tärkeisiin tieteellisiin kysymyksiin, kuten:

- Mikä annos tuo parhaimman tehon?
- Miten hoito vaikuttaa sairauteen?
- Miten hyvin elimistö sietää kokeellisen lääkkeen?
- Mitkä haittavaikutukset liittyvät lääkkeeseen?
- Mikä on lääkkeen teho pitkällä aikavälillä?

Kliinisen lääketutkimuksen aikana saadaan koko ajan lisää tietoa lääkkeestä, lääkkeeseen liittyvistä riskeistä sekä siitä, miten tehokas tai tehoton lääke on.

Lääkkeen siedettävyyttä arvioidaan laboratorikokeiden, kuvantamisdiagnostiikan sekä erilaisten toiminnallisten testien tai tutkimusten avulla.

Lääkkeen tehoa arvioidaan vertaamalla sitä olemassa olevien lääkkeiden tehoon, mikäli niitä on, sekä mahdollisiin kyseisen sairauden tavoitearvioihin.

Mikä on tutkimussuunnitelma?

Tutkimussuunnitelma kuvaa kliinisen tutkimuksen rakennetta. Siinä määritellään, mihin tutkimuskysymyksiin (tutkimuksen tavoitteet, päämäärä ja perustelut) tulee saada vastaus.

Lääkkeen tehon arviointi voi vaatia vertailua ns. **lumelääkkeeseen** (plasebo), tai toiseen lääkkeeseen (**aktiivinen vertailuvalmiste**). **Satunnaistaminen** on prosessi, jossa tutkimukseen osallistuvat potilaat jaetaan satunnaisesti kokeelliseen hoitoon tai kontrolliryhmään (lumelääke tai aktiivinen vertailuvalmiste).

Vertailevaa tutkimusta, jossa tutkittava ja/tai tutkija ovat tutkimuksen kestäessä tietämättömiä siitä, mitä tutkimuksessa käytetyistä hoidoista tutkittava saa, kutsutaan **sokkoutetuksi tutkimukseksi**. **Yksöissokkoutetutkimus** (single-blind)

tarkoittaa, että vain tutkittava ei tiedä, mihin hoitoryhmään hän kuuluu.

Kaksoissokkoutetutkimuksessa (double-blind) eivät tutkittava, eikä tutkija tai muukaan tutkimushenkilökunta saa tutkimuksen aikana tietää, mihin hoitoryhmään tutkittava kuuluu. Tämän tavoitteena on vähentää sekä potilaan, että tutkimushenkilökunnan mahdollisten ennakkokäsitysten vaikutusta tuloksiin.

Avoimessa, ei-sokkoutetussa tutkimuksessa (open) sekä tutkittava, että tutkimushenkilökunta tietävät, mihin hoitoryhmään tutkittava kuuluu. Myös avoimessa tutkimuksessa käytetään satunnaistamista.

Tietoon perustuva suostumus

Suostumuslomake ja tiedote tutkittavalle sisältää tietoa tutkimuksesta ja se on laadittu sinulle, joka mahdollisesti osallistut tutkimukseen. Tietoon perustuvan suostumuslomakkeen tekstin tulee olla helposti ymmärrettävää eikä se saa sisältää vaikeita teknisiä sanoja tai termejä. Sinun tulee saada lisätietoja, mikäli lomakkeessa on jotain mistä olet epävarma.

Valtakunnallisella lääketieteellisellä tutkimuseettisellä toimikunnalla TUKIJALLA on malli suostumuslomakkeesta ja tiedotteesta jota tulisi noudattaa.

Kaiken tutkimukseen liittyvästä tarpeellisesta tiedosta tulee käydä ilmi tiedotteesta ja tiedote hyväksytetään eettisellä toimikunnalla ennen tutkimuksen aloittamista.

Tiedotteen sisältö:

- Tutkimuksen tausta ja tarkoitus
- Kuka on vastuussa tutkimuksesta
- Osallistumisen vapaaehtoisuus
- Yleistason kuvaus tutkimusmenetelmästä ja toimenpiteistä
- Mahdolliset edut, haitat ja epämuokavuudet
- Mitä tapahtuu sinusta kerätyille tiedoille ja näytteille
- Vakuutusturva
- Hyväksyntä
- Suostumus
- Yhteystiedot

On erittäin tärkeää, että keskustele mahdollisista kysymyksistäsi ja huolenaiheistasi tutkimuslääkäriin, hoitavan lääkärisi, perheesi, ystäväsi ja/tai potilasjärjestösi edustajan kanssa.

Mikäli annat suostumuksesi osallistua lääketutkimukseen, sinun tulee allekirjoittaa tietoon perustuva suostumuslomake. Lapset ja alle 18-vuotiaat nuoret, sekä aikuiset, jotka eivät pysty itsenäisesti tekemään päätöksiä, katsotaan haavoittuvaksi väestöksi. Heidän kohdallaan asetetaan siksi erilaiset vaatimukset suostumuksen suhteen. Tutkijalääkäri pystyy vastaamaan kysymyksiisi tähän liittyen.

Olenko soveltuva osallistumaan kliiniseen lääketutkimukseen?

Jokaisen tutkimuksen tutkimussuunnitelmassa ja suostumuslomakkeessa on selkeästi määritelty ne potilaat, jotka ovat soveltuvia osallistumaan kyseiseen tutkimukseen.

Soveltuvuuskriteerit vaihtelevat tutkimuksesta toiseen. **Sisäänottokriteerit** ovat kriteereitä, jotka sinun tulee täyttää, jotta voit osallistua kyseiseen tutkimukseen.

Poissulkukriteerit ovat kriteereitä, jotka sulkevat pois tietyt henkilöt tutkimuksesta.

Kriteerejä voivat olla esim. ikä, sukupuoli, taudin tyyppi ja vaihe, aikaisemmat hoidot ja muut sairaudet sekä laboratoriotutkimusten tulokset.

Sisäänotto- ja poissulkukriteerien käytön tarkoitus ei ole syrjiä ketään vaan löytää ne potilaat, jotka parhaiten sopivat kyseiseen kliiniseen lääketutkimukseen ja varmistaa, että oikeat muuttajat mitataan.

Tutkimuksesta vastaava lääkäri keskustele kanssasi näistä kriteereistä arvioidessaan, oletko soveltuva osallistumaan vaiko et.

Voinko osallistua tutkimukseen milloin tahansa?

Osallistuminen kliiniseen lääketutkimukseen ei ole määritelty ainoastaan sisäänotto- ja poissulkukriteerien mukaan, vaan myös tietyn rekrytointijakson mukaan. Rekrytointijakso on ajanjakso, jonka aikana potilaita rekrytoidaan tutkimukseen.

Rekrytointijakson pituus voi riippua mm. siitä, montako potilasta tarvitaan, jotta voidaan todentaa lääkkeen teho ja miten pitkällä ollaan kyseisen lääkkeen kehitysvaiheessa. Siksi esimerkiksi yleiseen sairauteen tarkoitetun lääkkeen kliinisen

tutkimuksen rekrytointijakso voi olla lyhyempi kuin harvinaiseen sairauteen tarkoitetun lääketutkimuksen rekrytointijakso.

Kun rekrytointijakso on päättynyt, kliiniseen lääketutkimukseen pääseminen ei ole enää mahdollista.

Mitkä ovat oikeuteni ja velvollisuuteni osallistujana?

Päätät itse, haluatko osallistua kliiniseen lääketutkimukseen vai et. Sinulla on oikeus saada kaikki tarvittava tieto ennen tutkimuksen alkua, sen aikana sekä sen jälkeen, ja sinulla on oikeus esittää kysymyksiä tutkimuksesta vastaavalle lääkärille. Kyseisen lääkärin yhteystiedot ovat mainittuna niissä asiakirjoissa, jotka sinulle annetaan.

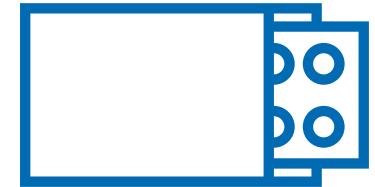
Jos päätät osallistua tutkimukseen, sinua pyydetään vahvistamaan osallistumisesi allekirjoittamalla suostumuslomake

Tietoon perustuva suostumus

(ks. sivu 7). Kun olet antanut suostumusesi, sinun odotetaan noudattavan niitä terveytesi liittyviä ohjeita, jotka on mainittu suostumuslomakkeessa. Voit aina muuttaa mielesi ja keskeyttää osallistumisesi tutkimukseen milloin tahansa eikä sinun tarvitse ilmoittaa syytä siihen. Jos et halua osallistua tutkimukseen tai jatkaa tutkimuksessa, kertoo hoitava lääkärisi sinulle, mikä on paras saatavilla oleva hoito ja hoidon seuranta toteutuu tämän jälkeen normaalien hoitokäytäntöjen mukaisesti.

Kliinisen lääketutkimuksen osallistujana sinulta odotetaan, että noudatat tutkimussuunnitelmaa ja ilmoitat lääkärille:

- terveystilanteestasi
- tiedot muista käyttämistäsi resepti- tai käsikauppalääkkeistä
- mahdollisista uusista oireista

Ketkä kuuluvat tutkimusryhmään? Kenet tapaan?

Tutkimusryhmään kuuluu tutkimuksesta vastuussa oleva lääkäri, jota kutsutaan myös **päättäjäksi**, muita lääkäreitä, sairaanhoitajia, muita terveydenhuollon työntekijöitä ja sosiaalityöntekijöitä yms. Päättökä voi siirtää osan tai kaikki tehtävänsä muille tutkimusryhmän jäsenille, mutta hän on edelleen vastuussa siitä, että tutkimus viedään läpi oikealla tavalla.

Tutkimusryhmä arvioi terveydentilasi tutkimuksen alussa, antaa sinulle yksityiskohtaisia ohjeita siitä mitä sinun tulee tehdä, seuraa ohjeiden noudattamista tarkasti ja antaa sinulle tietoja sitä mukaan kuin tutkimus edistyy. Käyntien ja tutkimusten määrä vaihtelee, mutta todennäköisesti niitä on enemmän kuin normaalisti sairauden seurannassa. Joissakin tapauksissa tutkimusryhmä saattaa olla sinuun yhteydessä myös sen jälkeen, kun tutkimus on päättynyt. Kliinisessä tutkimuksessa teet tiiviisti yhteistyötä tutkimusryhmän kanssa, jotta varmistetaan siitä, että tutkimus viedään läpi suunnitelman mukaisesti.

Hoitavalla lääkäriilläsi on myös tärkeä rooli, vaikka hän ei ole suoraan osa tutkimusryhmää. Kliininen lääketutkimus koskee ainoastaan hoitoa tietynä

ajanjaksona ja tiettyyn sairauteen, eikä laajempaa terveydenhoitoa, jota mahdollisesti saat muuten. Hoitava lääkärisi saattaa normaalin vastaanottokäynnin yhteydessä määrätä sinulle hoitoja ja lääkkeitä tutkimuksen aikana ja näiden tulee olla tutkimussuunnitelman mukaisia. Mikäli hän havaitsee oireita, tulee tutkimusryhmän saada niistä tietoa. Siksi on suositeltavaa keskustella osallistumisestasi hoitavan lääkärisi kanssa ja pitää häntä ajan tasalla tutkimuksen etenemisestä.

Kuinka henkilökohtaisten tietojeni luottamuksellisuus on varmistettu?

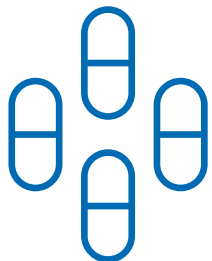
Monen kliinisen lääketutkimuksen toimeenpanijana ja maksajana on lääkeyritys. Lääkeyritys on määritelty tutkimuksen **toimeksiantajaksi** ja vastaa monesta käytännön asiasta tutkimukseen liittyen vaikkakin terveydenhuollon henkilöstö sairaalassa tai lääkärikeskuksessa suorittaa itse tutkimuksen. Toimeksiantajalla on myös vastuu noudattaa kansallisia ja kansainvälisiä tietosuojadirektiivejä. Kaikilla tutkimuksessa mukana olevilla henkilöillä on vaihtoehtoisuus ja heidän tulee noudattaa tiukkaa luottamuksellisuutta.

Kaikki tutkimuksen aikana kerätyt henkilökohtaiset tietosi, lääketieteelliset tietosi sekä laboratoriotulokset ja näytteet koodataan, mikä tarkoittaa sitä, että nimi ja henkilötunnus poistetaan ja ne tunnistetaan vain uuden numeron tai koodin avulla. Ainoastaan päättäjällä eli lääkäriillä, joka on vastuussa tutkimuksesta, on mahdollisuus selvittää, kuka henkilö on minkäkin numeron tai koodin takana käyttämällä ns. **tunnisteavainta**. Tutkimuksen toimeksiantajalla eikä tutkimusryhmän jäsenillä ole pääsyä tähän tunnisteteavaimeen. Toimeksiantajan vastuulla on noudattaa EU:n tietosuoja-asetusta sekä Suomen tietosuojalakia henkilötie-

doille ja näytteille, jotka lähetetään muihin maihin tutkittaviksi. Joissakin tapauksissa päättökä voi joutua antamaan pääsyn potilaskertomukseen ja lääketieteellisiin tietoihin Fimealle, eettisille toimikunnille ja/tai tutkimuksen toimeenpanijalle. Tämä tehdään vain, mikäli koko tutkimusta on tarve käydä läpi.

Mitä tapahtuu, jos tutkimuslääke muuttaa terveydentilaani

Jos tutkimuslääkettä annetaan sokkoutetussa, satunnaistetussa kliinisessä tutkimuksessa, jossa käytetään lumevalmistetta (valmiste, jolla ei ole lääkkeellistä tehoa) tai aktiivista vertailuvalmistetta, sinulle ilmoitetaan saamastasi hoidosta vasta tutkimuksen päätyttyä, ellei terveyteen liittyvä tapahtuma edellytä sokkoutuksen purkamista ennen sitä.

Tutkimusjakson aikana ja siihen saakka, kunnes tutkimus on suoritettu loppuun (saattaa sisältää seurantakauden), kaikki sairauteesi tai terveydentilaasi liittyvät muutokset, joita saatat havaita, on ilmoitettava tutkimusryhmälle.

Jos terveydentilasi muuttuu, tutkijalääkäri voi mukauttaa hoitosi tutkimussuunnitelman mukaan.

Miten hoitoni jatkuu tutkimuksen päätyttyä?

Periaatteessa tutkimuksen päätyttyä potilasta ei voida enää hoitaa tutkimuslääkkeellä. Tutkijalääkäri selittää sinulle, mitkä ovat käytettävissä olevat hoitovaihtoehdot ja auttaa sinua sopivan hoidon valinnassa.

Joissakin tutkimuksissa on kuitenkin jo alustavassa suunnitelmassa varauduttu jatko aikaan, jonka avulla voit saada tutkimuslääkettä myös tutkimuksen päätyttyä. Tämä kerrotaan sinulle ennen tutkimuksen alkua.

Miten katetaan kustannukset osallistumiseen liittyen?

Tutkimuslääke ja tutkimukseen liittyvät toimenpiteet ovat sinulle maksuttomia. Sinulle ei makseta palkkiota siitä, että osallistut tutkimukseen, mutta tutkimuskäynneistä aiheutuvat mahdolliset ansionmenetykset ja matkakustannukset korvataan todellisten kustannusten mukaan tositteiden perusteella.

Mitä tapahtuu, kun tutkimus on päättynyt?

Tutkimuksen päättyessä tutkimuksen aikana kerätty tieto analysoidaan ennen kuin voidaan tehdä lopullinen arvio tutkimuslääkkeen tehosta ja turvallisuudesta. Tutkimustiedot ovat luottamuksellisia, kunnes tutkimustulokset julkaistaan tieteellisessä lehdessä. Määräajat tähän sekä siihen mitä tulee julkaista, säädetään EU asetuksessa 536/2014.

Tutkimuksen tulokset on toimitettava viranomaisille, jotka ovat tutkimuksen hyväksyneet eli eettiselle toimikunnalle ja Fimealle, ja ne on rekisteröitävä julkisilla verkkosivuilla, kuten **clinicaltrials.gov**.

Kun uuden lääkkeen teho ja turvallisuus on tutkimuksissa osoitettu, voi tutkimuksen toimeksiantaja, kuten lääkeyritys hakea lääkkeelle viranomaisilta myyntilupaa. Kun tutkimuksen tulokset on analysoitu, tutkijalääkäri voi kertoa sinulle tutkimuksen tuloksista.

Ketkä viranomaiset arvioivat voiko tutkimusta suorittaa?

Suomessa tehtäviin kliinisiin lääketutkimuksiin sovelletaan kansainvälisiä sekä kansallisia ohjeita ja määräyksiä. Nämä määräykset takaavat, että kaikkien tutkimukseen osallistuvien oikeudet, terveys ja hyvinvointi turvataan ja että kerätyt tiedot ovat luotettavia ja niitä käytetään oikealla tavalla. Kaikkien osapuolten on noudatettava näitä määräyksiä tiukasti.

Kaikista kliinisistä lääketutkimuksista on tehtävä ennakoilmoitus TUKIJALLE, joka on valtakunnallinen lääketieteellinen tutkimuseettinen toimikunta. TUKIJAN toiminta perustuu ennen kaikkea lakiin lääketieteellisestä tutkimuksesta sekä sen asetuksiin ja biopankkilakiin. TUKIJA päättää, siirtääkö se hakemuksen käsittelyn alueelliselle eettiselle toimikunnalle vai ottaako se hakemuksen omaan käsittelynsä. Eettiset toimikunnat jokaisessa sairaanhoitopiirissä koostuvat lääkäreistä, tutkijoista, asiantuntijoista sekä maallikkojäsenistä.

Lääkealan turvallisuus ja kehittämiskeskus Fimea on suomalainen viranomainen, joka hyväksyy ja valvoo lääkkeitä, arvioi

lääkkeiden ja lääkinnällisten laitteiden laatua, turvallisuutta ja tehoa. Fimea rekisteröi, arvioi ja valvoo kaikkia kliinisiä lääketutkimuksia Suomessa.

Ennen kuin kliinisen lääketutkimuksen voi aloittaa, sillä on oltava eettisen toimikunnan sekä Fimean puoltava lausunto.

Maailman Lääkäriliiton WMA on julkaissut vuonna 1964 Helsingin julistuksen, johon on koottu eettiset periaatteet, joita pitää noudattaa kaikessa lääketieteellisessä tutkimuksessa ympäri maailman. Helsingin julistusta päivitetään säännöllisesti, ja sen suomenkielinen versio löytyy Lääkäriliiton sivuilta.

[laakariliitto.fi/liitto/etiikka/helsingin-julistus](https://www.finlex.fi/laakariliitto/liitto/etiikka/helsingin-julistus)

Mistä löydän tietoa kliinisistä lääketutkimuksista Suomessa?

Verkkosivusto **clinicaltrials.gov** on kansainvälinen rekisteri- ja tulostietokanta, jossa kerrotaan kaikista julkisesti ja yksityisesti tuetuista kliinisistä tutkimuksista. Sivuston omistaa yhdysvaltalainen National Library of Medicine. Sivuston tiedot päivitetään säännöllisesti. On suositeltavaa, että suoritat säännöllisesti hakuja sivustolla, mikäli olet kiinnostunut osallistumaan oman sairautesi tai terapia-alueen kliiniseen tutkimukseen.

Useat kliinisten lääketutkimusten toimeksiantajat, kuten lääkeyhtiöt ilmoittavat lääketutkimuksista myös omilla verkkosivuillaan.

Sinun kannattaa keskustella myös hoitavan lääkärin kanssa, jotta hän voi vastata mahdollisiin kysymyksiisi. Tarvittaessa lääkärisi voi pyytää lisätietoja tutkimuksen toimeksiantajalta.

Lähteet

finlex.fi

Laki lääketieteellisestä tutkimuksesta (488/1999)
Asetus lääketieteellisestä tutkimuksesta (986/1999)
Lääkelaki (395/1987)
Laki potilaan asemasta ja oikeuksista (785/1992)
Tietosuojalaki (1050/2018)
Geenitekniikalaki (377/1995) ja asetus (821/1995)
Potilasvahinkolaki (585/1986)
Laki ihmisen elimien, kudoksien ja solujen lääketieteellisestä käytöstä (101/2001)

ema.europa.eu/ema

EMAn ja ICH:n ohjeet kliinisistä lääketutkimuksista

ec.europa.eu/health/human-use/clinical-trials/index_en.htm

Euroopan komission ohjeet ja direktiivit

tukija.fi

valtakunnallinen lääketieteellinen tutkimuseettinen toimikunta (TUKIJA)

fimea.fi

Lääkealan turvallisuus- ja kehittämiskeskus

Novartis on laatinut tämän esitteen yhteistyössä Eupatin kanssa.

Eurooppalainen potilasakatemia (EUPATI) välittää tietoa lääkkeiden kehityksestä ja kliinisistä tutkimuksista sekä järjestää siihen liittyviä, erityisesti potilaille ja potilasjärjestöille suunnattuja koulutuksia. EUPATI:n tavoitteena on, että potilaat ovat mukana tutkimus- ja kehittämistyön kaikissa vaiheissa, sekä suunnittelussa, toteutuksessa että seurannassa.

Yhteystiedot: info@fi.eupati.eu ja fi.eupati.eu

Novartis tavoittelee uusia tapoja pidentää ja parantaa ihmisten elämää. Olemme yksi maailman johtavista lääkeyrityksistä, ja luomme innovatiivisen tutkimuksen ja digitaalisten teknologioiden avulla uudenlaisia hoitoja vastaamaan merkittäviin lääketieteellisiin tarpeisiin. Investointimme tutkimukseen ja kehitykseen kuuluvat maailman suurimpiin. Novartiksen tuotteita käyttää maailmanlaajuisesti yli 750 miljoonaa ihmistä, ja etsimme tapoja tuoda uusimmat hoidot entistä useampien ulottuville.

Novartis Finland Oy, Metsänneidonkuja 10, 02130 Espoo, Finland, novartis.fi